

Zabytkowe kamienice

Kamienica przy ul. Sobieskiego

Kamienica przy ul. Kreczmera wg projektu Ludwika i Karola Holzerów

Kamienica przy ul. Przesmyk

Kamienica przy ul. Króla Kazimierza

Kamienica przy ul. Grunwaldzkiej

Kamienica Uzarskich z 1935 r. wg proj. Karola Holzera przy ul. Dekerta

Kamienica wg proj. Karola Holzera przy ul. Asnyka

Kamienica przy ul. PCK

Kamienica architekta Tadeusza M. Tekielskiego wybudowana w 1910 r. przy ob. ul. 3 Maja

GALERIA FOTOGRAFII
MIASTA RZESZÓWA
Fot. Bogdan Szczępa

Kamienica na rogu obecnej ul. Jagiellońskiej i ul. 3 Maja - dzieło Piotra Emilewicza w stylu historyzmu zmodernizowanego

Kamienica wg proj. Karola Holzera przy ul. Jagiellońskiej

Budynek przy ul. Grunwaldzkiej wybudowany w 1936 r. dla firmy Schaiter i S-ka wg proj. Józefa Wetzsteina

Murowany dom mieszkalny przy ul. ks. Jałowego, fot. T. Poźniak

Zabytkowe kamienice zachowane na terenie miasta Rzeszowa są przede wszystkim świadectwem rozwoju miasta począwszy od połowy XIX w. Kamienice rzeszowskie, zwłaszcza te zlokalizowane w Rynku Starego Miasta i jego najbliższej okolicy posiadają w swych murach części znacznie starsze, nawet XV-wieczne, jednak ich ostateczna forma architektoniczna ukształtowana została dopiero w II połowie, a zwłaszcza w końcu XIX w. i początkach XX w. Obok tych najstarszych kamienic powstających od XV i XVI w., następnie wielokrotnie przekształcanych i przebudowywanych, znajdujemy też na terenie miasta interesujące obiekty, które wznoszono od podstaw począwszy od 2 połowy XIX w. do lat 20. i 30. XX w.

Określenie kamienica pojawia się w rzeszowskich aktach radzieckich pod koniec XVII w., jednak

zarówno zachowane opisy, jak i przeprowadzone w niektórych obiektach badania architektoniczne wskazują, że tylko niektóre części ówczesnych kamienic były murowane. Dotyczyło to najczęściej takich elementów jak piwnice, sklepy i wielkie izby. Pierwotnie były to domy drewniane lub częściowo murowane (piwnice i partery). Początkowo parterowe, potem piętrowe, przy czym górne kondygnacje aż do XIX wieku były z reguły drewniane. Domy rynkowe posiadały przestronne i głębokie piwnice, sklepy (były to tzw. sklepy wierzchnie i sklepy dolne - piwnice), długą sklepioną sień, reprezentacyjną tzw. wielką izbę, pomieszczenia mieszkalne, a od frontu podcienia wsparte na drewnianych słupach.

Zachowane kamienice przyrynkowe mają najczęściej trójtraktowy układ wnętrza z długą, wąską sienią i klatką schodową doświetloną od góry. Charakterystycznym elementem wielu rzeszowskich kamienic przyrynkowych są głębokie dwu-, a nawet trzy poziomowe piwnice. Piwnice te pełniły rolę tzw. sklepów ziemnych (sklepy dolne) - dotyczyło to wyższych kondygnacji piwnic oraz magazynów handlowych. Budowane pod kamienicami, placem rynkowym, a także pod przyległymi ulicami, tworząc nieregularną sieć komór i korytarzy na różnych głębokościach, dochodzących nawet do dziesięciu metrów. Piwnice drążone były w miękkim gruncie lessowym, następnie wzmocnione drewnem dębowym lub murowane z kamienia i cegły oraz sklepione. Układ piwnic jest bardzo różnorodny - zwykle nie pokrywa się z rzutami i wielkością wyższych kondygnacji. Spotyka się tu tzw. gruby (komory) i szyje (korytarze). Górne kondygnacje piwnic są starsze, powstały równocześnie ze wznoszeniem domów (XV-XVI w.), natomiast niższe poziomy są młodsze, były dźubane w miarę potrzeby w różnym czasie (zapewne XVI-XVIII w.).

Prace zabezpieczające i rewaloryzacyjne rzeszowskich piwnic przebiegały w czterech etapach, od lat sześćdziesiątych XX wieku do końca 2007 roku. Odpowiednio zabezpieczone i odrestaurowane piwnice oraz korytarze posłużyły do utworzenia Podziemnej Trasy Turystycznej „Rzeszowskie piwnice”, którą udostępniono zwiedzającym w kwietniu 2001 roku, a następnie przedłużono w latach 2006-2007.

Do II połowy XIX w. dla zabudowy mieszkalnej Rzeszowa charakterystyczna była jej niewielka skala. Piętrowe kamienice i parterowe domy murowane występowały w zasadzie jedynie wokół Rynku i jego najbliższej okolicy - tj. przy ulicach Pańskiej (ob. 3 Maja), Krakowskiej (ob. ul. Jałowego), Sandomierskiej (obecnie Grunwaldzkiej). Pozostałą zabudowę mieszkalną stanowiły przede wszystkim małomiasteczkowe, najczęściej drewniane domy. Taki stan obrazuje najwcześniejsza z map katastralnych Rzeszowa, pochodząca z 1842 r. Te drewniane domy niszczone były wielokrotnie przez liczne pożary miasta. Po wielkim pożarze miasta w 1842 r., budynki drewniane były zastępowane murowanymi - zarząd miasta, ze względu na bezpieczeństwo nie udzielał zgody nawet na remonty, w których ponownie planowano zastosować materiał drewniany. Stylowe kamienice powstałe przed połową XIX w. najczęściej otrzymywały wówczas skromne klasycystyczne elewacje. Klasycyzm był tak mocno zakorzeniony w architekturze Rzeszowa, że jeszcze w 1876 r. nowo wzniesiony dworek przy obecnej ul. Jałowego 1 (d. Krakowska) proj. Józefa Kwiatkowskiego ma cechy typowo klasycystyczne.

Najważniejszy plac miasta - Rynek posiada obecnie zabudowane trzy pierzeje - południową, wschodnią i północną. W pozbawionej dziś zabudowy pierzei zachodniej stoi jedynie Ratusz. Obecnie zachowane trzy pierzeje Rynku tworzą w większości dwukondygnacyjne, rzadziej trójkondygnacyjne kamienice powstałe w okresie XV-XX w. Zabudowa ta została ukształtowana po wielkim pożarze Rynku w 1842 r., który doszczętnie strawił wszystkie domy. Kamienice przyrynkowe wielokrotnie przebudowywane i nadbudowywane przeszły swoistą ewolucję budowlaną. Ostateczną bryłę, formę i wystrój architektoniczny otrzymały w zasadzie dopiero na przełomie XIX i XX w. i w początkach XX w. W tym czasie rozpoczął się także proces zabudowywania wolnych działek przyrynkowych oraz niezabudowanych miejsc na zapleczach działek. Na zapleczu południowej pierzei rynkowej wykształciła się zabudowa północnej pierzei ulicy „zatylniej”, która grupowała żydowską zabudowę

powstającą, dosyć chaotycznie, już od końca XVII wieku. Tak więc począwszy od końca I połowy XIX w. i w II połowie stulecia nadbudowane zostały niemal wszystkie budynki w rynku Starego Miasta i w dużej części Nowego Miasta. Zabudowano też większość wolnych wcześniej działek przyrynkowych. Przy okazji wspomnianych nadbudów kamienice w rynku otrzymywały wówczas najczęściej klasycystyczny wystrój. Prawdopodobnie w tym czasie likwidacji uległy podcienia.

W latach 70. XIX w. murowane kamienice i domy mieszkalne zachowywały utrwalone wcześniej wzorce: były to najczęściej budynki z sienią przelotową, dwu- i trzytraktowe, dwukondygnacyjne, często podpiwniczone, o kilkuosiowych elewacjach. Takie kamienice powstawały w otoczeniu starego rynku, a także rynku nowomiejskiego (ob. Plac Wolności), często w wyniku przebudowy i rozbudowy. Wiele tego typu projektów było autorstwa czynnego tu wówczas budowniczego Jakuba Holzera. W tym też czasie, w wyniku ożywienia ruchu budowlanego przebudowywano dawne drewniane oficyny kamienic z drewnianych na murowane. Często stało się też przerabianie okien parteru na sklepowe witryny (zwłaszcza w kamienicach rynkowych i ulicach przyległych).

Od II połowy XIX w., w okresie autonomii galicyjskiej wpływ na nowo budowane kamienice, domy i wille miały nie tylko zmieniające się gusty i style architektoniczne, lecz również wprowadzone przez Austriaków przepisy budowlane. Wraz z wprowadzeniem autonomii, miasto zaczęło się gwałtownie rozwijać, co miało niebagatelny wpływ na zmianę jego oblicza architektonicznego. Do wzrostu ruchu budowlanego przyczyniło się m.in. umieszczenie w Rzeszowie kilku ważnych instytucji państwowych, budowa linii kolejowej, powstanie i rozwój garnizonu wojskowego, co pociągnęło za sobą napływ do miasta austriackich urzędników, wojskowych i inteligencji oraz szybki rozwój demograficzny. Zmienił się charakter miasta, które w ten sposób stało się ośrodkiem administracji państwowej i gospodarczej, a fakt ten rzutował w zasadniczy sposób zarówno na przekształcenia struktury przestrzennej miasta, jak i zmiany w jego zabudowie.

Pomimo tych pozytywnych zmian w początkowym okresie autonomii galicyjskiej charakter zabudowy mieszkalnej miasta zmieniał się stosunkowo wolno (jeszcze w latach 70. powstawało sporo małych domów, często drewnianych). Sytuacja zaczęła się zmieniać, gdy wprowadzono przepisy, które regulowały charakter i gabaryty zabudowy w mieście. Projekty nowych budynków i plany przebudowy istniejących musiały być akceptowane przez nowo powołane władze budowlane. Wprowadzono też ścisłe zasady dotyczące budowania domów w miastach – nie tylko wprowadzony został zakaz budowy domów z drewna (jak wspomniano powyżej) oraz stosowania pokrycia dachów ze słomy i gontu. Przy głównych ulicach zakazywano budowy domów parterowych. Organizowano też akcje wyburzania budynków znajdujących się w złym stanie technicznym.

Duży wpływ na zmianę oblicza architektonicznego miasta, zwłaszcza od lat 90. XIX w. wywarła działalność w Rzeszowie kilku architektów, którzy w indywidualny sposób potrafili przenieść na rzeszowski grunt nowe nurty i tendencje rozwijające się w galicyjskiej architekturze końca XIX w. Do architektów tych zaliczyć można: Kazimierza Hołubowicza, Piotra Emilewicza, Tadeusza M. Tekielskiego, Ludwika Holzera, Izaaka Appermana. Duże znaczenie miała też działalność w Rzeszowie architektów przybyłych z większych ośrodków, przede wszystkim z Krakowa, jak Tadeusz Stryjeński czy Zygmunt Hendel.

W końcu XIX w. zabudowa Rzeszowa nawiązywała do form historyzmu – najczęściej neorenesansu. Nadal obowiązywał też detal o klasycystycznej proveniencji z boniowanymi elewacjami parteru, międzykondygnacyjnymi gzymsami, otworami okiennymi zdobionymi naczółkami i płaskimi podokiennymi płycinami. Zauważalne są jednak pewne zmiany w stosunku do wcześniej powstających kamienic – stopniowo wzrastały ich rozmiary, zaczęły pojawiać się budynki trójkondygnacyjne oraz nowa forma kamienicy – kamienica czynszowa o charakterystycznym rzucie zabudowy w czworobok z małym podwórkiem w środku.

Reprezentacyjne kamienice zlokalizowane były przede wszystkim w Rynku oraz przy obecnych ulicach: 3 Maja, Zamkowej, Jałowego, Jagiellońskiej, Zygmuntowskiej, Grunwaldzkiej, Kościuszki. Ulica 3 Maja przed rozbiorami nazywana Pijarską, a następnie Pańską miała szczególnie reprezentacyjny charakter. Wyróżniał się tu nadal zespół zabudowań klasztornych oo. Pijarów, nowe monumentalne budowle użyteczności publicznej, wznoszone zwłaszcza w okresie autonomii galicyjskiej oraz kamienice, wśród których przeważały budynki dwukondygnacyjne, ale wznoszono też okazałe, znacznie wyższe obiekty trój kondygnacyjne.

W architekturze obecnego Rzeszowa istotną rolę ogrywają też kamienice wzniesione w początkach i pierwszej dekadzie XX w. Powstające wówczas kamienice najczęściej kontynuowały kierunek narodowego historyzmu i często odznaczały się dobrym poziomem architektonicznym. Znajdujemy też realizacje nawiązujące do secesji.

W tym czasie swoje realizacje w Rzeszowie wykonują m.in. dwaj znani architekci - Tadeusz M. Tekielski i Piotr Emilewicz. Do najbardziej znanych dzieł Tekielskiego - obok dwóch willi przy al. Pod Kasztanami - należy jego własna kamienica wybudowana w 1910 r. przy ob. ul. 3 Maja 32. Ta dwukondygnacyjna kamienica o masywnej, urozmaiconej bryle, z wysokim poddaszem zbudowana została na rzucie wieloboku. Środkowa elewacja zwieńczona została wysokim szczytem wypełnionym trójdzielnym oknem. Elewację tę flankują dwa wykusze wsparte na kroksztynach. Skomplikowanie rozwiązana elewacja wzbogacona została dodatkowo zróżnicowanym wystrojem architektonicznym. Uwagę zwraca półkolisty zamknięty portal wejściowy z drzwiami o dekoracyjnej secesyjnej kracie. Ten eklektyczny budynek należy do czołowych przykładów rzeszowskiej architektury późnego historyzmu. Zarówno w willach przy al. Pod Kasztanami, jak i w kamienicy własnej tego architekta widoczne jest nawiązanie do twórczości znanego ówczesnego architekta Teodora Talowskiego. Tadeusz M. Tekielski był bowiem na terenie Galicji, jednym z głównych naśladowców dzieł Talowskiego czerpiąc wzorce z dekoracyjnych form stosowanych przez tego twórcę. Interesującym przykładem naśladownictwa twórczości T. Talowskiego jest rzeszowska kamienica przy ul. Jałowego 27, w której manierystyczny kamienny detal kontrastuje z gładkimi ceglanyimi elewacjami. Autorstwo tego budynku przypisywane jest T. Tekielskiemu bądź P. Emilewiczowi.

Charakterystycznym przykładem dzieł Piotra Emilewicza jest między innymi kamienica na rogu obecnej ul. Jagiellońskiej 1 i ul. 3 Maja 18 z wyeksponowanym narożnikiem w formie półokrągłego wykuszu, której styl określono jako „historyzm zmodernizowany”. W podobnym duchu wzniesiono okazałą kamienicę z dekoracyjnymi szczytami, wykuszami i balkonami przy ul. Sobieskiego 12 (pl. Wolności 3), przypisywaną Emilewiczowi oraz tzw. kamienicę Weiberga wzniesioną ok. 1910 r. wg projektu Ludwika i Karola Holzerów przy obecnej ul. Kreczmera. Do ważnych dzieł Piotra Emilewicza należy zbudowany w 1912 r. dom własny - obecnie kamienica przy ul. Zygmuntowskiej 2 z charakterystycznym wykuszem w osi środkowej elewacji frontowej.

Niektórzy badacze przypisują Emilewiczowi kolejne realizacje: kamienicę przy ul. Jagiellońskiej 4, zdobioną pilastrami w wielkim porządku kamienicę przy Jagiellońskiej 7 i kamienicę przy ul. 3 Maja 24.

Wspomniane powyżej kamienice projektowane przez dwóch znaczących w Rzeszowie architektów - T. Tekielskiego i P. Emilewicza stworzyły w rejonie ulic Jagiellońskiej, Zamkowej i Zygmuntowskiej i częściowo 3 Maja harmonijnie skomponowany zespół.

Wśród architektów, którzy działali w Rzeszowie od lat 90. XIX w. do I wojny światowej warto też zwrócić uwagę na Izaaka Appermana, architekta wykształconego w Wiedniu, autora projektu i wykonawcę budynku z początku XX w. przy ul. 3 Maja 11 o bogatej dekoracji. Być może wg jego projektu wzniesione też zostały kamienice przy ul. Przesmyk 2 i ul. Króla Kazimierza 29 oraz ul. Lisa Kuli 6. Architekt ten działający w dużej mierze dla zleceniodawców narodowości żydowskiej

stosował, jak zauważają badacze, dość powtarzalny kostium architektoniczny – płytkie boniowania elewacji, podkreślone osie okienne, ornament złożony z geometrycznych form. Jak zauważyła Barbara Tondos, taki model dekoracji występuje w rejonie Nowego Miasta, w południowej pierzei Placu Śreniawitów i w budynkach na początku ul. Dąbrowskiego.

W kamienicach budowanych w Rzeszowie w latach 20. XX w. niejednokrotnie stosowano jeszcze środki formalne charakterystyczne dla wykształconego wcześniej historyzmu, a wśród obiektów nieco późniejszych przede wszystkim z lat 30. XX w. prześledzić można poszukiwania nowych rozwiązań formalnych – najczęściej modernistycznych.

Z lat 20. XX w. pochodzi kamienica przy ul. Jagiellońskiej 18, nakryta mansardowym dachem, ozdobiona arkadkowym fryzem czy przypisywana P. Emilewiczowi kamienica przy Jagiellońskiej 7 z pilastrami w „wielkim porządku”. Mansardowy dach kryje też kamienicę przy ul. Grunwaldzkiej 5 o regularnej kompozycji fasady z dobrze opracowanym detalem. Z końca lat. 20. XX w. pochodzi dom usytuowany na rogu ulic Dąbrowskiego i Unii Lubelskiej z tarasem wspartym na dwóch toskańskich kolumnach.

Od połowy lat 30. XX w. w architekturze nowo wznoszonych kamienic przeważać zaczęły rozwiązania modernistyczne. Pozbawione detalu architektonicznego z dużymi, szerokimi trój- a nawet czterodzielnymi oknami, często z narożami akcentowanymi okazałymi balkonami lub charakterystycznymi dla tego okresu oknami na narożnikach, niekiedy z ciekawymi rozwiązaniami materiałowymi i kolorystycznymi np. w formie licowanych płytkami klinkierowymi parterami kontrastującymi z gładkim szarym tynkiem wyższych kondygnacji. Wśród wielu interesujących powstałych w tym czasie rzeszowskich kamienic o modernistycznej formie architektonicznej wymienić należy m.in. budynki: przy ul. Dekerta 1 – kamienica Uzarskich z 1935 r. wg proj. Karola Holzera z narożnymi balkonami-loggiami, tego samego autora kamienice przy ul. Jagiellońskiej 12, Sobieskiego 3, Asnyka 2a czy wille przy ul. Lenartowicza 20 i ul. Króla Stanisława Augusta 1. Przy ul. Jagiellońskiej 32 wybudowana została kamienica wg proj. Tadeusza Mulickiego (ówczesnego architekta miejskiego), wzniesiona dla córki prezydenta miasta Romana Rogulskiego z elewacją zaakcentowaną trójkątnym wykuszem i balkonami obejmującymi narożnik budynku (u zbiegu ulic Hoffmanowej i Jagiellońskiej); przy ul. Kraszewskiego 7 – duża trzypiętrowa kamienica z zaokrąglonym narożnikiem objętym długim balkonem, z mocnym pionowym „elementem” w formie okna klatki schodowej.

Interesujące są też kamienice na rogu ulic: Jagiellońskiej i Lisa-Kuli, Asnyka i Sobieskiego (Asnyka 1-Sobieskiego 7) wzniesiona w 1937 r. wg proj. Jerzego Mackiewicza pod kierunkiem Karola Holzera; Targowej i Naruszewicza czy kamienice przy ulicach: Dekerta 3 i 5, PCK 4 i 8, R. Alsa 2.

Obok kamienic powstawały też w tym czasie charakterystyczne bloki, budowane dla rodzin wojskowych przy ulicach Szopena i Langiewicza. Blok przy ul. Szopena o rozbudowanej kompozycji posiada ciekawie rozwiązany zaokrąglony, „cofnięty” narożnik zaakcentowany biegnącymi przez całą wysokość lizenami. Uwagę zwraca też prosta, lecz dominująca skalą bryłą budynku przy ul. Grunwaldzkiej 6 wybudowana w 1936 r. dla firmy „Schaiter i Ska” wg proj. Józefa Wetzsteina.

na podst. Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa na lata 2012-2015